

Pethő Tibor

KOLOZSVÁRI VENDÉGJÁTÉKOK ÉS A BUDAPESTI KRITIKA

Mátrai-Betegh Béla esete

„**A**zt hiszem, néha el kell menni a közönség felé. Épp azért, hogy értsék, mit szeretnék” nyilatkozta Harag György a Csáki Juditnak adott interjújában a *Népszava* hasábjain 1980 februárjában, abból az alkalomból, hogy Budapestre érkezett a Kolozsvári Állami Magyar Színház öt vendégjátékával.¹ A társulat a Sütő-trilógiát (*Egy lócsiszár virágvasárnapja, Csillag a máglyán, Káin és Ábel*), Tudor Muşatescu *Titanic keringőjét* és Paul Everac: *Az ötödik hattyúját* hozta magával.

Harag szavait értelmezte tovább a szintén Budapestre érkezett Sütő András, aki egy akkori-ban befejezett drámája, a *Szuzai menyegző* kapcsán a következőt nyilatkozta Zelei Miklósnak: „a népek asszimilációjának kérdését próbáltam megközelíteni. [...] Viszont ahol erőszak lép közbe, s mintegy megtervezve akarja siettetni, irányítani, vagy pedig a hatalom a maga céljainak akarja alárendelni ezt a folyamatot, ott e konfliktusok, ahogyan drámám színhelyén is, keservesebbek.”² Az üzenetet nemcsak a közönség, de a kritikusok is megértették, mi több, „vissza is igazolták”: a legnyíltabban, jócskán túlszaladva a tűréshatáron a *Magyar Nemzet* színházi kritikusa, egyben a kulturális rovat vezetője, Mátrai-Betegh Béla³ az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* előadásáról szóló írásában.⁴

A szerző persze nem először vette magának a bátorságot minderre. 1952-ben a legkeményebb sztálinista diktatúra idején, Rákosi Mátyás közelgő 60. születésnapja előtt egy hónappal a Nemzeti Színházban Major Tamás rendezésében hármass szereposztásban bemutatott *Hamlet*-

¹ Csáki Judit: A korban élni. Beszélgetés Harag Györggyel. *Népszava*. 1980. február 8.

² Zelei Miklós: Sütő Andrással a Szuzai menyegzőről. Arnyalati, tehát lényeges. *Magyar Hírlap*. 1980. február 10.

³ Mátrai-Betegh Béla (1914–1981) dramaturg, színházi kritikus, 1949–1955 és 1958–1981 között a *Magyar Nemzet* munkatársa. Nagyapja, Mátray-Betegh Béla (akinek a nevét is felvette) Kolozsváron, majd a budapesti Nemzeti Színháznál volt színész és rendező.

⁴ A *Magyar Nemzet*ben (hivatalosan a Hazafias Népfrent lapjában), amúgy is nagy hagyománya volt alapításától, 1938-tól kezdve a tilalomfákat kikerülő áthallásos beszédnek. Ahogy az akkor pályakezdő újságíró, Javorniczky István utóbb megfogalmazta: „A Népszabadság a hatalmat jelképezte, a Magyar Nemzet a szelíd, de határozott másságot. Korántsem a nyílt szembenállást a fennállóval szemben, de a nüanszbeli különbséget a hivatalos szemlélettől.” A *Nemzet és mi*. Szubjektív töredékek egy szép közös múltból. In: *(Magyar) Nemzet és Európa*. Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére. Szerkesztette: Széchenyi Ágnes és Buzinkay Géza. Eger, Líceum Kiadó, 2014. 141.

jéről írt (nota bene háromrészese) kritikájáért akár le is csukhatták volna, ha az illetékesek képesek felfejteni a szöveg valódi jelentését.⁵

A pártközpont figyelmét elkerülő *Hamlet*-bírálatot joggal tekinthetjük már csak stílusa, eszközei, fordulatai alapján is a *Lócsiszár*-kritika előképének. A módszer ugyanaz: mint egykor a Rákosi-féle zsarnokság, most a Ceaușescu-diktatúra jellemzésére állítja a szerző párhuzamba a múltat a jelennel. 1952-ben olyan módon, hogy kijelenti, a rendezés „a zsarnokságok képét – a középkoriakét csakúgy, mint a legújabbakét – vetíti háttérül a tragédia mögé”, 1980-ban a színészek játékból kiindulva mossza egybe a darabbeli időt a jelennel: „Sütő András pedig elmondta művében a kort, minden vonásával, minden dúltságával és boldogtalanságával. Elmondta a harmincéves háború s a harmincéves békék minden olyan korát, melyekben felcsörtet a vadság, martalócok törnek otthonokra és keserű, kétségbeesett pusztításra és önpusztításra ingerlik az emberek türelmét. [...] Matériából poézis fakad a színészek játékában is. Fakasztja a rendező forráskutató, forrásnyitó képzelete, tíz körömmel ásó munkája, fakasztja az írói varázsütés és fakad az igaz színészek lelkéből, melyre kemény és vastag matériaként, elnehezítve rakódik életük, maadánemberi és művészemberi életük tapasztalata. élménve. emléke. sorsa. Kifakad belőlük. mint panasz, kifakad, mint seb, kifakad, mint virág a bimbójából. Valamennyien magukat élik, a magukét mondják a XVI. században játszódó drámában, mintha ma élnek, amit mondanak. A bőrükön érzik a század csörtető vadságát, a »foldozott irhájú német zsoldosok« ha rátörnek a kölni, a schwerini kereskedők, iparosok, polgárok udvarházára, parasztok tanyájára, mintha az ő otthonukra törnének. Élik azt, ami a színpadon történik, és hiszik, hogy velük történik. [...] Színész és szerep azonosulása a kor és a bitófa árnyékában több, mint színpadi teljesítmény, mert nemcsak érzelmeket ráz föl, hanem gondolatokat is, színházi estnél sokkal hosszabban tartó időre.”⁶ Hasonló szellemű a néhány nappal későbbi, a *Káin és Ábel*ről szóló kritika. Ebben már

⁵ A külön, nagybetűkkel szedett feltűnő első sor: „DÁNIA BÖRTÖN”, Hamlet és Rosencrantz párbeszédéből való. A folytatás szerint „Valóban az, s nemcsak Hamlet érzi annak. Börtönnek érzi a katona is szoros őrhelyén, az éjjel is meggyötört alattvaló, a hajóács és az ágyúöntő, börtönnek érzi a nép, amely az első jelre, Laertes egy füttýére, hajlandó fegyvert ragadni és fellázadni. [...] Mert az ország élén zsarnok áll. A

Egy lócsiszár virágvasárnapja. Kolozsvári Állami Magyar Színház, 1975. r: Harag György. Fotó: Lászlóffy Ferenc (Forrás: KÁMSZ Dokumentációs Tára)

megölt király helyett a megkoronázott orgyilkos, az uralkodó helyett, ki hazáját megnövelte, a bitóroló, ki borral, lakomával, élvezetekkel a hasát növelte. Az idősebb Hamlet helyett Claudius. Zsarnok, aki kémeket és bérgyilkosokat fogad fel, leselkedik, retteg, s önkényuralmának védelmére fegyverkezik.” A szerző kétszer is egyértelművé teszi, hogy miről beszél, legutóbb a zárómondatban: „a rendezés olyan saját korához hű, mégis a mi korunkhoz szóló Hamletet állított a Nemzeti Színház színpadára, amelyet a magyar közönség még nem láthatott.” Mátrai-Betegh Béla: A Hamlet. Shakespeare tragédiája a Nemzeti Színházban. *Magyar Nemzet*, 1952. február 3. A cikket Murányi Gábor újságíró-sajtótörténész fedezte fel az utókor számára, Martin József pedig hosszabb tanulmányt írt róla (A középkori és legújabb zsarnokságokról. Palackposta Rákosi világából: Mátrai-Betegh Béla Hamlet-kritikája. *Annales*, 2013. november).

⁶ A zárómondat: „Sütő András felírta gondolatait a kor vasfalára, Harag György átvéste a színpad éremnyi terére. S mint Lisbeth magára, a tükörből ráismerünk a korra s a korban az ember nép kínzó drámáira.” Mátrai-Betegh Béla: A kolozsvári magyar színház második estje. Egy lócsiszár virágvasárnapja. *Magyar Nemzet*. 1980. február 5.

Káin „az emberformájú Istenért kíván munkálkodni és nem az istenformájú Emberért”. Mert „megfélemlítő istenségekkel egy fedél alatt, egy édenen kívüli égbolt alatt gyötrődés és megalázó együtt élni...”⁷

A hírlapokban Mátrai-Betegh Béla cikke után napokkal, tehát szinte bizonyosan szövegének ismeretében, még két figyelmünkre érdemes reflexió látott napvilágot. Koltai Tamás sok tekintetben hasonló következtetésekre jutott, mint Mátrai-Betegh, noha jóval finomabban, a túrés-határon belül maradvá fogalmazta meg gondolatait a *Népszabadságban* a kolozsvári trilógiáról.⁸ Mészáros Tamás, a *Magyar Hírlap* kritikusa viszont elutasította az áthallásos megközelítést, kizárólag mint művészi „produktumról” szól (meglehetősen lesújtóan) a kolozsváriak vendéggjátékáról. Bevezetőjét akár Mátrai-Beteghnek szóló üzenetként értelmezhetjük: „nem volna hasznos, ha a közönség spontán lelkesedését a kritika *meggyőződése ellenére* magáévé tenné, nem volna hasznos, ha az *ünneplést* bírálat gyanánt tüntetnék fel”.⁹

Mátrai-Beteghnek a kolozsváriakról szóló két kritikája ürügyként legalábbis hozzájárult ellehetetlenítéséhez, megalázó nyugdíjazásához, korai halálához. Vesszőfutásának hátterében valószínűleg szerkesztőségi ellentét húzódott meg. Nem sokkal korábban, 1979. január 1-jétől a lap szorosabb ellenőrzésére, a „káros tendenciák” kiszűrésére, a pártközpont a regnáló főszerkesztő, Pethő Tibor¹⁰ kiszemelt utódjaként a laphoz helyezte főszerkesztő-helyettesnek a balos Komócsin-csoport emberét, dr. Lőkös Zoltánt¹¹. A szigorítás legfontosabb oka az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának dodonai megfogalmazása szerint az volt, hogy a lapban „időszakonként hangsúly és arányeltolódások mutatkoznak a hazafiság és a nemzetiségi kérdés feldolgozásában.”¹² Az utalás elsősorban Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című kétrészes cikkére vonatkozott¹³, amely a határon túli magyarság elnyomását tárgyalta a korban szokatlan, a kádári politikai vonalvezetésbe nem illeszkedő, ezért is hatalmas (többek között nemzetközi) visszhangot kiváltó módon. (A szöveget felolvasták a Szabad Európa Rádióban, külföldi lapok ismertették. Zavart okozott a magyar–román viszonyban is. Az Illyés-írásra hónapokkal később a Román Írószövetség lapjában, a *Luceařarulban* jelent meg a szocialista országok közötti viszonyban szokatlanul kemény, útszéli stílusú válasz, az Illyés könyvének címét gúnyosan idéző *Hunok Párizsban*, Mihnea Gheorghiu akadémikus tollából.¹⁴ Az események eszkalálódását látva a párt-

⁷ Mátrai-Betegh Béla: A kolozsvári magyar színház negyedik estje. Káin és Ábel. *Magyar Nemzet*. 1980. február 8.

⁸ Ezt írja többek között: „A nyilvánvaló összefüggések felerősödnek, a darabok határát áttörő szenvedélyes hang, amely az emberi méltóságot, a gondolat kimondásának szabadságát, a fölemelt fej jogát hirdeti, a József Attila-i konok monomániát juttatja eszünkbe: »Én nem fogom be pörös számat...« Sütő elszántan hajtogatja ugyanazt: az ember választási kényszerét. [...] Gondolatilag így formálódik a trilógia: az első darab a törvényesnek látszó rend, a második a nyitottságtól megfosztott eszme, a harmadik a belénk épült tekintélyelv önkényét ábrázolja.” Koltai Tamás: Történelmi jelen. A kolozsvári Állami Magyar Színház vendéggjátéka. *Népszabadság*. 1980. február 10.

⁹ Mészáros Tamás: Színházi vendéggjáték. Öt este a kolozsváriakkal. *Magyar Hírlap*. 1980. február 13. Kiemelések az eredetiben.

¹⁰ Pethő Tibor (1918–1996) a *Magyar Nemzet* többszörös főszerkesztője (1956; 1973–1982; 1991–1992) a cikk szerzőjének nagyapja, a lapot alapító Pethő Sándor (1885–1940) fia.

¹¹ Dr. Lőkös Zoltán (1924–1999) újságíró, többek között a *Délmagyarország*, a *Pest Megyei Hírlap*, a *Hétfői Hírek* és a *Vasárnapi Hírek* főszerkesztője. A Komócsin-csoport a párton belüli befolyásos szélsőbaloldali klikk, névadója Komócsin Zoltán (évekig a Kádár-rendszer második embere) és öccse, Komócsin Mihály, a Csongrád megyei pártbizottság első titkára. A hetvenes évek elején kis híján sikerült megbuktatniuk Kádár Jánost, ám a szovjet vezetés végül Kádár megtartása mellett döntött.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL MOL) M-KS 288-41/312. ó. e.

¹³ *Magyar Nemzet*. 1977. december 25. és 1978. január 1.

¹⁴ Mihnea Gheorghiu: Huni la Paris. *Luceařarul*. 18. szám (1978. május 6.) Gheorghiu szerint Illyés, „a magyar emigráció fasiszta köreiben harci kosa és gondviseléses ember”, aki „egy tál gulyással” próbálja megvásárolni a magyarországi közvéleményt, azokkal fúj egy követ, akik „sajnálják, hogy az urak országa a győzedelmeskedő új társadalmi renddel véget ért, [...] mint a munkásosztály ellensége, oda jut, hogy [...] újra felidézze a revansista nacionalizmus és sovinizmus gyűlöletet és vért hirdető jelszavait”, a „vivere

vezetés nemcsak visszahőkölt, hanem maga kezdett a „nacionalizmus” elleni kampányba, nem kizárhatóan attól tartva, hogy a nemzeti ügyben való összefogás Magyarországon is kellemtelen, esetleg nehezen visszafordítható folyamatokat indíthat el. Megingott az addig is csupán feltételes bizalom Pethő Tibor főszerkesztő iránt is. Jól jellemzi a helyzetet a Tájékoztatói Hivatal helyettes elnökének (egyébként a *Magyar Nemzet* következő főszerkesztőjének) a visszaemlékezése: „a Magyar Nemzetnél az ellenség beépült és Pethő alkalmatlan arra, hogy kellő módon kezelje ezt az ügyet”.¹⁵ Mindezek a tényezők baljós háttérként ott húzódtak a Mátrai-Betegh Béla-cikk megítélése mögött.)

A Lőkös Zoltánnal folyamatos, egyre hevesebb vitában álló Mátrai-Betegh elleni fellépésre jó alkalmat szolgáltatott, hogy a lapot ellenőrző VII. kerületi pártbizottság 1980 tavaszán napirendjére tűzte a *Magyar Nemzet* helyzetének megtárgyalását. Az 1980. májusi, viharos hangulatú megbeszélésen Zala Tamás szerkesztőségi párttitkár és Lőkös Zoltán főszerkesztő-helyettes felszólalásainak hatására a pártközpont jelen lévő képviselője, Fodor László kiadta a verdikket: a vitás kérdéseket – köztük a nyugdíjkorhatáron túl lévő Mátrai-Betegh helyzetének „rendezését” – záros határidőn belül meg kell oldani.¹⁶ Azt is felrötták, utalva a kolozsváriakról szóló kritikára, hogy a kulturális rovatban „olyan írások jelennek meg, elsősorban Mátrai-Betegh Bélától, amelyek a fennálló politikát sértik”¹⁷.

Mátrai-Betegh párton kívülként szinte bizonyosan nem volt jelen az ülésen, ám az ott törtétekről, pellengérré állításáról pontosan értesült. Hamarosan többértelmű vasárnapi tárcában fejtette ki véleményét saját „haptákba állításáról”, világos utalással a pártbizottságban született verdikre és a vele szembenálló főszerkesztő-helyettes személyére.¹⁸ A cikk, szerzője szándékától sem függetlenül, botrányt kavart. (A szövegben katonakori emlékeit idézte fel, de a szerkesztőségben mindenki tudta, hogy mire is gondol valójában.) Mátrai-Betegh az emberi és szakmai méltóságának megsértése elleni bátor hangú tiltakozáson túl nyilvánvalóan színvallásra akarta bírni a körülötte lévőket, legfőképpen a lapvezetést: döntsék el végre, ki mellé állnak a Lőkös Zoltán főszerkesztő-helyetessel folytatott örökös vitájában, küzdelmében. Mivel ez nem történt meg, Mátrai-Betegh levélben a nyugdíjazását kérte Pethőtől.

Az események a következő szűk egy esztendőben gyors léptékben haladtak a tragikus végkifejlet felé. A főszerkesztő előbb visszavonatta a nyugállományba vonulásról szóló levelet, majd megpróbált fölötteseinél, elsősorban Aczél Györgynél közbenjárni a szerkesztőségben is általános ellenszenvnek örvendő Lőkös Zoltán elhelyezése érdekében. Lőkös eltávolítása azonban nem sikerült, miközben Mátrai-Betegh nyugdíjaztatásának ügyében egyre nagyobb nyomás nehezedett a lapvezetésre. Pethő mozgásteretében ebben az időszakban meglehetősen beszűkült, leginkább két – nem azonos súlyú – politikailag „rázós” ügy következtében.¹⁹

pericolosamente” [veszélyesen élni] fasiszta eszmekörének hatása alatt „tele nosztalgiával a letűnt dualizmus és a flotta nélküli admirális emléke iránt zsigeri gyűlöletet” érez más népekkel szemben, és abban bízva cselekszik, „hogy a történelem kereke visszafordul, lehet, esetleg Horia keréketöréséig”. A magyar pártvezetés nem engedte, hogy a költő nyilvánosan reagáljon a támadásra, helyette az Illyést szintén nacionalistának gondoló Pach Zsigmond Pál felelt óvatosan az *Élet és Irodalom*-ban. (A Dunánál – itt élnek kell. *Élet és Irodalom*. 1978. július 8.)

¹⁵ 1956-os Intézet Oral History Archívuma (OHA) Soltész István-interjú, 1992. Készítette: Murányi Gábor. 221.

¹⁶ Uo.

¹⁷ 1956-os Intézet Oral History Archívuma (OHA) Pethő Tibor-interjú, 1989. Készítette: Murányi Gábor. 783.

¹⁸ Mátrai-Betegh Béla: Hapták. *Magyar Nemzet*. 1980. június 15.

¹⁹ A lap olvasószerkesztője, Ember Mária aláírta a csehszlovák Charta77 mozgalom aktivistáinak bebörtönzése elleni Kádár Jánoshoz intézett tiltakozó levelet, a belpolitikai rovat munkatársa, Szász István pedig illegális röpcédulákon (a titkosrendőrség a postázás pillanatában közbelépett) sztrájkot hirdetett a lengyel Szolidaritás mintájára. A két kollégát egyrészt, amennyire lehetett, meg kellett védeni (Ember Mária képzőművészeti kritikussá fokozták le, Szászt a Lapkiadó Vállalat alibi állásba helyezte), ugyanakkor az esetek rossz fényt vetettek a szerkesztőség egészségére, Pethő megbízhatóságára is.

Mátrai-Betegh Bélát 1981 márciusában a Lapkiadó Vállalat vezérigazgatója nyugdíjba helyezte. A folyamatban Pethő főszerkesztő formálisan nem vett részt, ám kétségtelenül asszisztált hozzá, korábbi barátját nem tudta (és főleg nem merete) megvédeni. Azt is remélte, hogy ezen az áron megszabadulhat Lőkös Zoltántól és a párttitkártól, Mátrai-Betegh pedig nyugdíjasként dolgozik tovább a lapnál.

Azonban a megalázó körülmények között eltávolított kritikus-rovatvezető erre már nem volt hajlandó. A kiállt megpróbáltatások hatására 1981 májusában édesapja, Fenyő Aladár²⁰ színész betegágánál szívbénulást kapott és meghalt. Távozását az Antal Gábor és Lócsei Gabriella által írt szerkesztőségi nekrológ „katartikusán kegyetlennek” nevezte. Őt pedig olyan újságírónak, aki „utolsó pillanatáig harcosnak, a macbethi tettek ellenében a Banquók pártján álló bajvívónak tudta magát.”²¹

Végezetül joggal merülhet fel a kérdés: hogyan tehette meg egy kritikus abban az időben Magyarországon (Mátrai-Betegh Béla mellett Koltai Tamás visszafogottabb reakciójára is gondolhatunk), hogy a hivatalos közléshatárokat feszegetse, esetleg úgy lépjen át rajtuk, hogy a többi szocialista ország gyakorlatához képest (Lengyelországot nem számítva) mindezért jóval enyhébb retorzió érje? Egyrészt hatásosan – bár ingadozó toleranciaküszöbök között – működött a sokat emlegetett aczéli három T elve.²² Másrészt a kulturális élet vezetése (idevehetjük a napsajtót is) ebben az időszakban megosztott volt. A pártközpont illetékes posztjain a Lőkös Zoltánt támogató, a Komócsin-csoporthoz kötődő erők fungáltak (köztük említhetjük a területért felelős, egyébként rendkívül korlátolt Győri Imre központi bizottsági titkár és Grósz Károlyt, az

²⁰ Mátrai-Betegh Béla anyai nagyapja, a színész Mátray-Betegh Béla nevét vette fel.

²¹ Meghalt Mátrai-Betegh Béla. *Magyar Nemzet*. 1981. május 16.

²² A közlés szempontjából a kéziratokat a Támogatott, a Tűrt, illetve a Tiltott kategóriába sorolták.

Mátrai-Betegh Béla (középen), stúdiófelvételen a Magyar Rádióban, 1960-ban. (Forrás: Fortepan)

MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának vezetőjét), míg a kormány tagjaként a kulturális életet miniszterelnök-helyettesként a reformerők egyik prominense, a liberálisabb Aczél György felügyelte. Közülük – a Kádár Jánoshoz fűződő szoros viszonya, a művészeket és újságírókat befolyásoló meglévő rendkívül erős kapcsolati hálója, és nem utolsósorban kvalitásbeli különbségek okán is – Aczél rendelkezett messze a legnagyobb befolyással.

A pártvezetés pillanatnyilag „kiegyenlített” erőviszonyai mellett a korabeli gazdasági és részleges politikai visszarendeződés csődje is egyre nyilvánvalóbban éreztette hatását. Ez a helyzet pedig kedvezett, noha korántsem volt veszélytelen vállalkozás, a kettős beszédnek, bizonyos szellemi kiskapuk kitárásának. A retorziók is ennek megfelelően voltak enyhébbek, ám mint Mátrai-Betegh Béla esetében láthattuk, így is akár végzetes következményekkel járók.